

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 18, Eylül 2018, s. 525-541

Dr. Öğr. Üyesi, Osman YALÇIN
kusegen8935@gmail.com,

MOĞOLLARIN TARİHİ VE BIRAKTIKLARI İZLER

Özet

Tarihin bir döneminde dünyada etkin bir güç haline gelen ve kısa zamanda küresel güce dönüşen Moğolların incelenmesi önemini korumaktadır. Çalışmada Moğollarla ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalardan yararlanılmıştır. Moğolların bıraktıkları izler farklı yönleri ile incelenmiştir. İlave olarak harp tarihi bakımından da değerlendirme yapılmıştır. Sonuç kısmında Moğolların günümüze etkileri değerlendirilmiştir.

Moğollar, Orta Asya'nın genelde doğu taraflarında yaşayan orman kökenli bir kavim olarak M.Ö. II. binyıldan itibaren, Türk menşeli kabilelerin doğusunda yer almıştır. Tula nehrinin kaynakları her iki millet arasında sınır teşkil etmekteydi.

Hunlar'dan itibaren Moğollar ile Türkler arasındaki temasların sıklaştığı görülmektedir. Büyük Hun Devleti'nin yıkılması sonrası Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu, III. Yüzyılın başlarından IV. yüzyıl ortalarına kadar Moğol asıllı Hsien-pive Juan-juanlar tarafından doldurulmuştur.

IV. yüzyıl ortalarından itibaren önce Göktürk, daha sonra Uygur hâkimiyetine giren Moğollar bu dönemde Türk kültürü ve devlet geleneklerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. İslam öncesinde olduğu gibi Türklerin İslam'ı kabulünden sonra da ve batıya doğru ilerleyişinden sonra da Moğollarla olan ilişkisi devam etmiştir.

XIII. yüzyılda kısa zamanda büyük bir güç haline gelen Moğollar, statik bir durumda olan doğu dünyasında ve Avrupa'da derin izler bırakmıştır. Asabiyet ve kudretleri kısa zamanda sönmüş ve işgal için geldikleri toplumların kültürleri tarafından işgale uğrayarak XVI. yüzyılda ekseriyetle Türk kültürü içerisinde

kaybolmuşlardır. Moğolların tarihte bıraktığı en önemli iz, işgal ettikleri bölgelerde siyasi düzenin ve geleneksel yapının köklü olarak değişmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Cengiz Han, Anadolu Selçuklu Devleti, Köse Dağ Savaşı, Türkler, Orta Asya

THE MONGOLS AND THEIR TRACES IN THE HISTORY

Abstract

The study of the Mongols, which had become an active force in the world in a certain period of time and which soon evolved into global gusts, remains important. The study benefited from domestic and foreign studies related to the Mongols. The traces of the Mongols had been studied in different ways. In addition, it was evaluated in terms of the history of the war. In the conclusion, the Mongolian daily effects were evaluated.

As a forest tribe living in the eastern parts of the Central Asia, the Mongols have reigned over in the region that lies in the east of the Turkish origin tribes since 2000 B.C. and the Tula River constituted a border line between these two nations.

It is seen that the Mongols and the Turks were in contact more often since the Huns period. The power gap occurred after the fall of the Great Hun State was filled by the Hsien-pi Juan-Juans of Mongolian origin from the early 3rd century to mid-4th century.

Being under the domination of Göktürk and Uyghur since the mid-4th century, the Mongols were affected, to a large degree, by the Turkish culture and state traditions. Having adopted Islam and advanced towards the west the Turks kept getting in contact with the Mongols.

The Mongols who became a great power in a short time in the 13th century have left deep traces in the stagnant eastern world and Europe. Their patriotic zeal and capabilities diminished in time and they were occupied by the cultures of the nations where they came to occupy. Accordingly, they were lost in mostly the Turkish culture in the 16th century. The most significant trace that the Mongols left in the history was the radical change in the political order and traditional structure of the regions which they occupied.

Key Words: The Mongols, Genghiz Han, the Anatolian Seljuks, The Battle of Köse Dağ, the Turks, the Central Asia

GİRİŞ

Günümüz dünya tarihinin oluşumunda rol oynayanlardan biri olan Moğollar, Çin kaynaklarında VII. yüzyıla kadar dayanan bir geçmişe sahiptir. Moğolistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Moğollar, Çinlilerin baskısını üzerlerinde hissettiklerinden küçük bir topluluk olarak kalmıştır.¹ İlk dönemleri, Bozkır halkından ziyade orman halkı olarak görülmektedir.² Eski Çin vekayinamelerinde Tatar olarak da geçen Moğollar, yaşam tarzları ve buldukları coğrafya yönüyle Türklerden bariz olarak ayrılmaktadır. Moğollar dört ana koldan oluşmaktaydı. Bunlar; 20 kabile en eski Moğollar, 9 kabile Kara Tatarlar, 15 kabile Ak Tatarlar ve Vahşi Tatarlardı. Yakın Doğu'yu işgal edenler genelde Ak Tatarlar koluna mensupturlar.³ Moğolların; ilk kontrolleri altına aldıkları kabilelerden biri Tatarlar olup ırki birliktelikten ziyade beraber yaşamaları söz konusudur.⁴ Saadettin Gömeç'in çalışmasında Moğollar ile ilgili bir tespit şu şekildedir;

“Yüzlerce sene Türklerle beraber yaşayan, sayıca ve kültürce Türklerden daha aşağı olan ve bu yüzden de ister-istemez Türklerden etkilenmek zorunda kalan Moğollar, 10. asırdan sonra hem toplum yapısıyla, hem de devlet teşkilatı açısından Türkleri taklit ettiler. Ayrıca bunun dışında bir yol izlemeleri de mümkün değildi. Çünkü kendilerinden önceki en mükemmel örnek olarak iki toplum ve devlet teşkilatı söz konusu idi ki; bunlardan birisi Çin, diğeri de Türklerdi. Çin sistemini benimsemeleri onların yaradılışına aykırıydı.”⁵

Saadettin Gömeç'in tespitinden anlaşıldığı kadarıyla iki milletin ortak değerlerinin ve birlikte yaşama kabiliyetlerinin Çin ile bir işbirliğine göre daha gerçekçi olduğu değerlendirilmektedir.

Moğollar bir güç olarak ortaya çıktığında; İslam dünyası rekabet halindeydi ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu sonrası oluşan parçalı yapı sürmekteydi. Türklerin bir güç olarak toparlanmasının imkânsız olduğu, toplumların birbirinden ayrıştığı, Harizmşahların Abbasi Halifeliğine karşı rekabet ettiği bir ortam bulunuyordu. Türk ve İslam dünyasında güç odakları oluşmuş, merkezizlik meydana gelmiş ve her güç odağı kendinin lider olmasına yönelik girişimlerde bulunuyordu. Küçük bir müdahalenin domino taşı etkisi yapmasının şartları hazır durumdaydı.⁶ Bu domino taşlarının harekete geçmesinde Türk liderlerin siyasi olarak daha orantılı hareket etmeleri gerekirken, tehdidi doğru tanımlayamamalarının etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durumun XV. asırdaki Timur tehdidinde de tekrarlandığı görülmektedir.

XIII. yüzyılda Cengiz Han ile birlikte daha önce çok bilinmeyen bir kavim, kısa zaman içerisinde dünyanın büyük bir kısmına hükmetmiş ve uzun süre etkisini gösteren sonuçları

¹ Mustafa ALİCAN, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, Timaş Yayınları, İstanbul,2016,s.28.

² Selahattin ALADAĞ, **Moğol Devleti**, s.1.

³ İbrahim KAFESOĞLU, **Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi**, s.114.

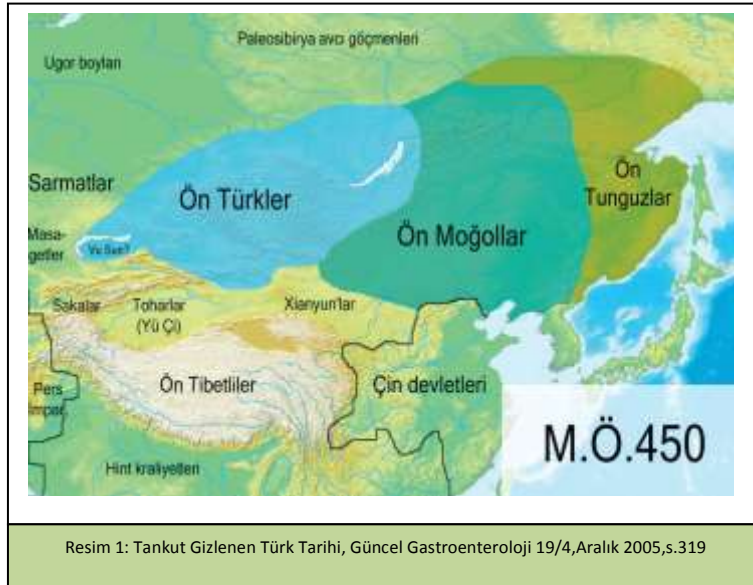
⁴ ALİCAN, **a.g.e.**,s.212.

⁵ Saadettin Gömeç, “Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu”, **Çingiz Kağan ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri Uluslar Arası Sempozyumu 7-8 Aralık 2006**, İstanbul, s.6.

olmuştur. Cengiz Han'dan sonra büyük imparatorluğu elde tutmak mümkün olmamış ve parçalara ayrılmıştır. Bunlar; Altınordu, Çağatay, İlhanlı ve Büyük Moğol hanlıkları olarak ayrılmışlardır. Bu dört büyük güç olarak varlığını XVI. yüzyıla kadar değişik bölgelerde sürdürmeye devam etmiş, zamanla devlet sistemi, kültürel ve inanç olarak büyük değişiklikler geçirmiş ve Moğol ırkıdan gelen bir küçük grup tekrar doğdukları bölgeye çekilerek varlıklarını sürdürmüştür. XIII-XVI. yüzyıldaki etkinlikten sonra nüfus olarak oldukça az ve kültürel varlıklarını korumak suretiyle günümüzde Moğolistan olarak siyasal varlıklarını sürdürmektedirler.

1. Moğolların Kökenleri:

Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre Moğol asıllı kabileler, M.Ö. 2'nci binyıldan itibaren Türk menşeli kabileleri doğusunda yer almakta⁷ ve Tula Nehrinin kaynakları her iki ırk arasında sınır teşkil etmekteydi. Bu dönemde Moğollar, Tula nehrinin kaynaklarından

Mançurya'nın batı ve güneybatısına kadar yayılmışlardı. Hunlar'dan itibaren Moğollar ile Türkler arasındaki temasların sıklaştığı görülmektedir. Büyük Hun Devleti'nin yıkılması sonrası Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu, III. yüzyılın başlarından IV. yüzyılın ortalarına kadar Moğol asıllı Hsien-pive Juan-juanlar tarafından doldurulmuştur. VI. yüzyılın ortalarından itibaren önce Göktürk, daha sonra Uygur

hâkimiyetine giren Moğollar bu dönemde Türk kültürü ve devlet geleneklerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir.⁸ Moğol adı, kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda T'ang sülalesi resmi tarihleri *Chiu T'ang-shu* ve *Hsin T'angshu*'da "Memg-wu" ve "Memg-wa" şeklinde Prota-Moğol Shih-wei kabile grupları arasında önemsiz küçük bir kabile ismi şeklinde geçmektedir. Devlet ve hanedan adı olarak kullanılması XIII. yüzyılda Cengiz Han (1206-1227) zamanında, millet adı olarak kullanılması ise çok daha sonra gerçekleşmiştir.⁹

Moğolları kabile yaşamından büyük bir imparatorluğa dönüştüren Cengiz Han olmuştur. Üzerinde tartışılan önemli bir konu Cengiz'in Türklüğü konusudur. Araştırmacılar

⁶ ALİCAN, a.g.e.,s.224,225

⁷ İLTER, Tankut, Gizlenen Türk Tarihi, Güncel Gastroenteroloji 19/4, Aralık 2005,s.322

⁸ Osman Gazi ÖZGÜDENLİ, "Moğollar", *İslam Ansiklopedisi*, s.225

⁹ Osman Gazi ÖZGÜDENLİ, "Moğollar", *İslam Ansiklopedisi*, s.225.; Saadettin GÖMEÇ, "Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu", *Çingiz Kahan ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri Uluslararası Sempozyumu, 7-8 Aralık 2006, İstanbul*, s.6

arasında yoğun olarak tartışılan bir konu olup birçok kaynakta köken olarak Moğol olduğu belirtilmektedir.¹⁰

2. Moğol Dili ve Kültürü

Dilleri Altay dil ailesinden Mançu-Tunguzca, Türkçe ve Korece ile gramer ve kelime bakımından ilişkili bulunan Moğollar'ın menşei (İslam kaynaklarında Tatarlar) ve IV. yüzyıldan önceki tarihleri oldukça karanlıktır.¹¹ Moğolların ilk dönemlerinde dillerindeki kelimelerin Türk dili ile klan yaşamına ait il, tanrı gibi en temel kelimelerde bile Türkçe ile ilişki kurulamaması dil bakımından ortaklık olmadığı, aynı zamanda ilk dönemlerde Türk kültürünün içinde yer almadıklarını göstermektedir.¹² Türkçe ile olan ilişkisi tarihin derinliklerine doğru gidildikçe ayrılmakta, yakın tarihte ise artmaktadır. Bu ilişki aynı zamanda Türk ve Moğolların farklı kökenleri olduğu değerlendirmesine neden olmaktadır. Anlaşılan her iki toplumun zamanla nüfuslarının artması, Türklerin günümüze yaklaştıkça siyasal etkilerinin artması ve her iki milletin yakın olarak yaşaması aradaki etkileşimi artırmış gözükmektedir. Keza Çinlilerin siyasal hayatlarının etkisi de konuya katkı sağlayacaktır.

Göçebe bir gelenekten gelen Moğollar, hükmettikleri coğrafyalarda yerleşik kültürlerin etkisine girmekte gecikmedi ve Türk kültürü içinde Moğol mizacı eriyerek kaybolmuştur.¹³ Doğuda Kubilay'ın Moğollar'ı kısa sürede yerli halk ile kaynaşırken, batıda İlhanlılar bürokrasi ve idari alanda yavaş yavaş İran geleneklerini benimsediler. Başlangıçta Şamanist olan Moğollar Müslüman ve Hıristiyan milletlerle ilk defa istila sırasında karşı karşıya geldiler.

Kendilerini savaş sırasındaki sertliklerinin tesirine kaptırmadıkları zaman diğer din ve inanç mensuplarına hoş görülü davranmışlar, zamanla İslamiyet'i benimsemişlerdir.¹⁴

3. Siyasal Güç Olmaları ve Genişlemeleri:

X-XII. yüzyıllarda Moğol asıllı kabileler tarafından Kuzey Çin ile İç Asya'da Curcen, Kitan ve Karahitaylar gibi devletler kurulmakla birlikte Moğollar'ın dünya tarihinde önemli rol oynaması, ancak XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han (Timuçin)'ın kurduğu Moğol İmparatorluğu ile olmuştur. Cengiz Han, uzun mücadelelerin ardından bütün Moğol aşiretlerini tek bir siyasal yapı altında toplamayı başarmıştır. 1206'da Büyük Kurultay'da Han unvanını alan Cengiz¹⁵ Cengizhan'ın kardeşi Kasar ile arasının açılması için dönemin sihirbazlarının devreye girdiği ve Kasar'ın öldürülmesi için ilham aldıklarını söyledikleri ve Cengiz Han'ın da bu isteğe uygun kardeşini ortadan kaldırmak istediği bir zamanda bundan haberdar olan annesinin devreye girerek muhtemel bir cinayete, *"İkiniz de aynı göğüsten süt emdiniz. Temuçin, senin bir çok hasletlerin var, fakat yalnız Kasar'dır ki, isabetli surette ok atmak ustalık ve kuvvetine*

¹⁰ KAFESOĞLU, a.g.m., s.130-135; ALİCAN, a.g.e., s.209-212

¹¹ ÖZGÜDENLİ, a.g.e., s.225

¹² KAFESOĞLU, a.g.m., s.124

¹³ ÖZDEMİR, a.g.m., s.30

¹⁴ ÖZGÜDENLİ, a.g.e., s.226,227

¹⁵ Ahmet TEMİR, *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara, 1986, s.XLII; ALİCAN, a.g.e., s.47

sahiptir. Adamlar sana karşı ayaklandıkları zaman, onları oklarıyla mağlup eden onlardır."¹⁶ sözleri ile müdahale eder. 1209 yılına kadar sırasıyla; Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygurlar'ı idaresine almış, Moğolistan'a tam anlamıyla hâkim olarak eski düşmanı Karahıtay topraklarını ele geçirmiştir. Cengiz Han yaptığı idari, içtimai ve askeri düzenlemelerle kendisine nispetle Cengizliler diye de anılan Moğollar'ı tarihlerinde, ilk defa düzenli bir teşkilata kavuşturmuş ve onları cihan devleti telakkisiyle yeniden yapılandırmıştır. Moğol yazı kültürü de ilk olarak bu dönemde yaygınlık kazanmıştır.¹⁷

3.1. Harizmler

Cengiz Han'ın Karahıtay topraklarının ele geçirilmesi batıda Harizmşahlar'a komşu yapmıştır.¹⁸ Türk-Moğol ilişkilerinde özel bir yere sahip olan Harizmlerin tarihinin kısaca izahı konunun anlatımına katkı sağlayacaktır. Harizm ismiyle anılan coğrafi bölge Aral Gölü'nün güneyinde yer almaktadır. Harizmşahların yaşadığı bölge Selçuklulara bağlıdır. Selçuklulara bağlı olan bölgeye Sultan Melikşah döneminde Anuş Tigin vali olarak atanır ve 1097'de ölümü ile yerine oğlu Kutbüddin Muhammed Vali atanarak babadan oğula geçme geleneği oluşur. Kutbüddin Muhammed, Şah ünvanını alır ve Selçuklulara bağlı bir hükümdar olur. 1128'de ölümü ile yerine oğlu Gazi Atsız geçer. Atsız, yönettiği bölgeyi devletleştirir. Selçukluların zayıflaması ve Sultan Sancar'ın Türkmenlerin eline esir düşmesiyle Atsız'ın oğlu İl Arslan

Resim 2: İslam Ansiklopedisi, Moğollar, s.227

bağımsızlığını ilan eder. Harizmlerin gelişme ve yükselme dönemi İl Arslan'ın oğlu Alaeddin Tekeş (TÖKÜŞ) zamanındadır. Tekeş, babasının ölümü ile bir ara tahta geçen kardeşi Sultanşah ve annesi Terken Hatun ile mücadele eder ve kazanır. Böylece Horasan bölgesinde egemenliğini kabul ettirir. 1200 yılında ölümü ile yerine oğlu Kutbüddin Muhammed,

Alaeddin Muhammed adıyla sultan olmuştur. Döneminde Karahanlılar Devleti Karahıtayların kontrolüne geçmiş ve iyice zayıflamıştı. Karahıtayları bir savaşta yenerek Mevaraünnehir'i kontrolüne almış oldu. Kendisi bu zaferden sonra İkinci İskender ve Sancar lakaplarını kullanmaya başlar. Semarkant'ı Moğolların ülkesinden çıkarıp kovduğu Naymanlar'dan ele geçirir ve Harizmşahların ikinci merkezi yapar.

¹⁶ Harold LAMB, **Moğolların Efendisi Cengiz Han**, Tutku Yayınları, Ankara, 2011, s.41,42.

¹⁷ ÖZGÜDENLİ, a.g.e., s.225

¹⁸ Harizm: Aral Gölü'nün güneyinde yer alan bölgedir.

Gücü artıka Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesi üzerinde baskı kurar. Kendisine karşı başta annesi Terken Hatun olmak üzere büyük bir muhalefet oluşur. Moğol-Harizm ilişkilerinde kırılma noktası olan Otrar Hadisesi bu dönemde olmuştur. Bu hadise sonrası Moğollar ile karşı karşıya gelmiştir. Aleaddin Muhammed'in beyleri ve oğlu Celalettin, Moğol ordusunu Seyhun kıyısında karşılamak istiyorlardı. Ancak Sultan Aleaddin Muhammed, ordusunu şehirlerle göre bölerek parça parça savunma taktiği yapmaya karar verdi. Moğol ordusu ise şehirleri tek tek ele geçirerek Harizmlere ağır darbeler vurdu. Sultan daha önce annesi Terken Hatun'un baskısı ile oğlu Uzluğu veliaht yapmıştı. Moğolların baskısı ile Hazar'da bir adaya sığınmıştı. Burada oğlu Celalettin'i veliaht ilan etti. Diğer oğullarına da Celalettin'e itaat etmeleri için yemin ettirdi. Harizmlerin bundan sonraki mücadelesi Celalettin Mengberdi (Tanrıverdi)'nin mücadelesi olarak geçmiştir. Mücadelesini lkesinde, Hindistan'da, İnan ve Irak'ta sürdürmüş ve Moğolları uzun süre meşgul etmiştir. İyi bir asker olmuş ama diplomat ve devlet idaresinde yeterli olamamıştır. Son olarak Doğu Anadolu taraflarında bir köylü tarafından daha önce yaşanmış bir olay sebebiyle kendisine duyulan bir husumet sebebiyle ldrlmştir.¹⁹

3.1. Otrar Hadisesi ve İlişkilerin Gerginleşmesi

İlk zamanlar Cengiz ve Sultan Muhammed arasında iyi ilişkiler kurulmuş ve karşılıklı elçilikler gönderilmiştir. Takip eden yıllarda bu dostane ilişkilerin yerini krizler ve savaşlar almıştır.²⁰ Moğol-Harizm ilişkilerinin bozulmasına neden olan en önemli hadise Otrar olayıdır. Olumlu ilişkilerin bozulmasına sebep olan bu ilk olay Harizmşahlar tarafından 450 kişilik bir Moğol ticaret kervanının Otrar'da 1218'de kılıçtan geçirilip mallarının yağmalanması ve daha sonraki süreçte gönderilen elçilerin de öldürülmesi zerine Cengiz Han'ın 1219 yılından itibaren güçlü bir orduyla Harizmşahlar'a karşı sefere çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Bu olay kısa süre sonra başlayan Moğol istila hareketleri bakımından Moğol ve dünya tarihinin kritik bir safhasını oluşurmaktadır.²¹ Moğol ticaret kafilesini kılıçtan geçirten Otrar Valisi İnalçık Han, dönemin Harizmler hükümdarı Alaeddin Muhammed'in en büyük rakiplerinden olan öz annesi Alaeddin Tkiş'in eşi Terken Hatun'un yeğenyidi yani Sultan ile kardeş ocuklarıydılar.²² Sultan Alaeddin Muhammed; kazandığı başarılar ve zaferler sebebiyle iyi bir komutan olduğunu göstermiş, İkinici İskender ve Sancar unvanını kullanmaya başlamıştı.²³ Fakat yönetimde aile içi muhalefet sebebiyle büyük bir düşmanlık ve güvensizlik söz konusuydu.

Otrar hadisesi öncesi elçilik teatileriyle iki devletin arasında dostluk köprüleri kurulması yönünde ikili ilişkiler kurulmuştu. Cengiz Han'ın ticari ilişkileri geliştirmeye yönelik bir mektubunda Sultan'a "*oğlum*" diye hitap etmesi bir tuzak olarak kabul edilmiştir. Bu ifadenin gösterilmesi gereken hürmetten yoksun olması kısa bir süre sonra başlayacak savaşların işaretini içinde saklamaktaydı. Sultan, bu mektuptan sonra Cengiz Han'ın ordu gücünü araştırtmıştı. Gönderilen Moğol elçilik heyeti Müslümanlardan oluşmaktaydı ve bu heyettekiler, Sultan'a

¹⁹ GÜNGÖR, a.g.e., s. 111-119

²⁰ H. Ahmet ÖZDEMİR, "Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Yükseliş Dönemi'nde Anadolu'da Moğol Algısı", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:30, Konya, s.1.

²¹ ALİCAN, a.g.e., s.58-60

²² Erol GÜNGÖR, *Tarihte Türkler*, 5. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993, s.113

²³ LAMB, a.g.e., s.110; GÜNGÖR, a.g.e., s.112.

ordusunun çok güçlü olduğu bilgisini vererek Sultan'ı savaşa girmesi yönünde teşvik etmişlerdir.²⁴ Kısa bir süre sonra iyi ilişkiler bozulmuş, Türk ve İslam dünyasının tarihte karşılaştığı en büyük kıyım başlamıştır. Otrar hadisesinde, ticaret kervanından kurtulabilen bir kişi yaşananları Cengiz Han'a iletmiş ve gelişmeler taraflar arasında bir savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir.

4. Moğol-Harizm Mücadelesi

Savaşın kaçınılmaz hale gelmesi ile taraflar bir birinin savaş gücünü araştırmaya başlamıştır. Şüphesiz, Cengiz Han iyi bir savaşçıydı ve muharebe sahasındaki taktikleri ile stratejileri bozabilecek yeteneklere sahipti.

Sultan Alaeddin Muhammed, Moğollar'a karşı meydan savaşı vermek yerine ordusunu şehirlere taksim ederek, savunma savaşı yapmayı tercih ekmiştir.²⁵ Stratejik alanda yapılan bu hata Cengiz Han'ın ordusunu bütün olarak koruması ve taktik uygulamaları ile başarı kazanmasına fırsat vermiştir. Kısa zaman içerisinde Otrar ve Hucend'in ardından Buhara ve Semerkant ele geçirilmiş, burada yüzyıllar içerisinde inşa edilmiş olan medeni yapı ortadan kaldırılmıştır. Moğollar tarafından yüz binlerce Türk ve Müslüman öldürülmüş, şehirler tamamen yağmalanmıştır.

Buhara'da yapılan geniş çaplı tahribat ve büyük rakamlara ulaşan öldürmeler yapılmış, halkın elindeki değerli her türlü varlığa el konulmuştur. Takiben Merv'de yapılan büyük bir savaşı kazanan Moğollar burada İbnü'l-Esir'e göre 700.000, Cüveyni'ye göre 1.300.000 insanı öldürmüştür.²⁶ Yapılan tahribat, "*Taş üzerinde taş, gövde üzerinde baş kalmamıştı.*" ifadesi ile tarihte yer almıştır.

1220 yılında vefat eden Sultan Alaeddin Muhammed'in oğlu Celalettin Harizmşah, yaklaşık on yıl boyunca Kuzey Hindistan, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'da başarılı bir şekilde Moğollara karşı mücadele vermişse de bu çabaları Moğollar'ı durdurmaya yetmemiştir.²⁷ Sultan Celalettin, savaşta yıldırım gibi hareket ediyor, yüzlerle sınırlı askerleri ile Moğol ordusunu bir baştan başa kat edip büyük tahribat yapıyordu. Cengiz Han'ın, "*Şöyle bir evladım olsaydı.*" dediği rivayet edilir. Bunun üzerine gururları incinen oğulları da bizzat Sultan Celalettin üzerine yürüdülerse de bir şey yapamadılar ve geri çekildiler.²⁸ Moğollar, kendi hâkimiyetlerini tanıyan Fars Atabegleri idaresindeki Güney İran dışında bütün Orta ve Batı İran'ı yağmalamış ve halkının önemli bir kısmını öldürüp, işgal ettikleri yerleri harabeye çevirmişlerdir.

5. Cengiz Han'ın Ölümü ve Sonrasında Gelişmeler

Cengiz Han 1227 Ağustosunda hayatını kaybetmiş ancak Moğol seferleri ve yayılması devam etmiştir. Halefi Ögedey Han zamanında (1227-1241) Çin'in önemli bir kısmı ile Kore

²⁴ LAMB, a.g.e., s.106,107

²⁵ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.225

²⁶ ALİCAN, a.g.e.,s.79

²⁷ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.225

²⁸ GÜNGÖR, a.g.e.,s.115.

zapt edildiği gibi batıya seferler düzenlemekle görevlendirilen Curmagun, İran ve Azerbaycan'daki Moğol hâkimiyetini daha da güçlendirmiştir. Ögedey Han döneminde Batu kumandasındaki bir ordu ciddi bir direnişle karşılaşmadan Doğu ve Orta Avrupa'yı istila (1237-1241)etmiş takiben Afganistan'a gönderilen Tair Sahadır kumandasındaki bir ordu da Herat, Sistan ve Lahor'u işgal etmiştir.²⁹

1250'li yıllara doğru Moğol İmparatorluğu artık tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar büyümüş olduğundan, Cuci'nin oğlu Batu, Cengiz Han tarafından yapılan taksimata dayanarak babasının hissesine düşen Deştikıpçak'a hâkim olmuş, Ögedey Han'dan sonra idareyi naibe sıfatıyla eşi Töregene Hatun (1241-1246) ele almıştır. Daha sonra tahta çıkan Güyük Han (1246-1248) Batu ile mücadeleye hazırlandığı sırada vefat etmiş, Mengü Han (1251-1259) tahta çıktığında kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderirken diğer kardeşi Hülagu'yu da "ilhan" olarak İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'ya tayin etmiştir. Başlangıçta idari zorunlulukların gerektirdiği bu taksimat, hanedan içerisindeki anlaşmazlıkların artmasına paralel olarak Moğol hâkimiyetinin zamanla birbirinden bağımsız parçalara ayrılmasına zemin hazırlamıştır.³⁰ Yönetimde Türkler zaman içinde yoğunluk kazanmışlar. Osmanlı ile Ankara Savaşı'nı yapan ve bir Türk olan Aksak Timur, Çağatay Hanlığına mensup olan bölgede ortaya çıkmış ve burada egemen olmasını takiben Batıya doğru genişleme sürecinde Osmanlı ile karşılaşmıştır.

Hülagu'nun 1255 yılında Ceyhun'u geçerek Horasan'a girmesiyle Yakınoğu'da Moğol hâkimiyetinin ikinci devresi başlamış, Hülagu önce 1256'da Alamut'u ele geçirip buradaki İsmaili hâkimiyetine son vermiş ve kale halkının tamamı öldürülmüştür. İki yıl sonra da Bağdat'a girerek Abbasi hilafetine son vermiştir. Suriye istikametindeki Moğol ilerleyişi ilk defa Baybars Komutasındaki Memlük ordusu tarafından 1260 yılında Aynicalut Savaşı ile durdurulmuştur. Takiben, Abaka Han (1265-1282) ve Gazan Han (1295-1304) zamanındaki yeni teşebbüsler de başarısız kalmıştır. Moğol yayılması, batıda Anadolu Selçuklularının 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nı kaybetmesi sonucu tabii devlet konumuna gelmesiyle Bizans sınırlarında sona ermiştir.³¹ Anadolu 1277'de Anadolu İlhanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak tamamen Moğol kontrolüne alınmıştır.³² Anadolu Selçuklu Devleti idarecilerinin bir kısmı Moğollara yakın bir siyaset sürdürmeye meyilli davranmış ve bu durum Anadolu Selçuklu devletinin sonuna kadar devam etmiştir.

6. Moğol Yönetim Usulü

Cengiz Han, devletin idaresinde varis olarak ilk eşi Börte'den olan oğullarını varis gösterirken, bu prenslere özelliklerine göre sorumluluk vermiştir. En büyükleri Cuci av reisi, Çağatay kanun ve ceza reisi, Ögedey istişare reisi ve en küçükleri olan Tulu ise ordunun reisliğine getirilerek her zaman Cengiz Hanın yanında bulunmuştur. Cuci'nin oğlu Batu daha sonra Altınordu devletini kurmuştur. Çağatay, Türkistan'ın idaresine ele aldı ve haleflerinden Babür, Hint Moğollarının lideri oldu. Tulu'nun oğlu Kubilay, Çin diyarından Türkistan'a kadar

²⁹ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.226

³⁰ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.226

³¹ ALİCAN, a.g.e.,s.17; ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.226

³² SOMEL, Gözde, *Moğol Devleti ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşlarında Liderliğin Rolü*, s.2840

olan bölgede hakim oldu. Cengiz Han, özellikle Kubilay'a özel bir önem verir ve dikkate alınmasını diğerlerine önerirdi.³³ Ögeday Han, dönemi ikinci dalga Moğol akını olarak 1235-1241 yılları arasında işgaller gerçekleştirilmiştir. Çağatay'dan sonra hakimiyet Tulu'nun oğulları Mengü ve Kubilay Hanlara geçmiş ve bu dönem 3'üncü dalga işgal dönemi olarak bilinmektedir. Kubilay döneminde moğollar; Japonya, Malezya ve Tibet ötelere kadar genişlemiş ve 1259-1294 arasında kapsayan bu dönem Moğolların saadet devri olarak anılmıştır. Kubilay, sarayını Çin'e nakletmiş Moğol karakterinden ziyade medeni bir yaşamı tercih etmiş, halka karşı ılımlı davranmış, katliamlara son vermiştir. Bu dönemle birlikte Moğolların ılımlı dönemi başlamış, devlet çok geniş bir alana yayıldığından ve yeni Moğol hanedanları oluştuğundan aralarındaki bağ kısmen zayıflamış, Türk ülkelerinde yer alan başta İran İhanlıları Müslüman olmaya başlamışlardır. Kubilay Moğolları ise Buda'ya geçmişlerdir. Bu dönem takiben büyük yapı dağılmış ve önemini kaybetmiştir.³⁴

Moğollar, haberlerin ulaşımına büyük önem vermekteydiler. Birbirinden yüzlerce kilometre mesafede yer alan orduların haberleşmesi gün içinde mümkündü. Ulak, tespit edilen menzillerde hazır bulundurulmuş atı alarak hiç durmadan yoluna devam ederdi. Bu menzillerde 200-400 arası at bulundurulurdu. Toplamda ise bu konaklar on binden fazla bina ile 300.000 ata sahip olup tarihin en önemli haberleşme merkezlerinden bir yapı olduğu bilinmektedir.³⁵ Moğolların muhabere ağı, kurdukları etkin ve dinamik sistem ile egemen oldukları toprakların hemen her tarafında süratli bir haberleşmeye imkan veriyordu.

7. Moğol Örfü ve Kurultayları

Moğolların toplum düzenlerini ayakta tutan sert uygulamaları bulunuyordu. Hırsızlık ve zinanın cezası ölümdü. Keza at çalmak da ölüm ile cezalandırılırdı. Cengiz Han, bazı yanlışların gazabı üzerlerine çekeceğine inanırdı. Evlatların ana-babaya, küçük kardeşin büyük kardeşe itaatsizliği, erkeğin eşine güvensizliği, kadının eşine itaatsizliği, zenginin fakire yardımı ret etmesi, astların itaatsizliği bu kapsamdaydı. Moğol yasasında üç beklenti bulunuyordu. Bunlar; Cengiz Han'a itaat, göçebe kabilelerin birleşmesi ve suç işleyenlerin merhametsiz bir şekilde cezalandırılmasıydı. Okuma yazma olmadığında verilen sözün yerine getirilmesi hayati öneme haizdi.³⁶

Çin'de pek çok şehir almalarına rağmen buralara yerleşmeyi düşünmediler. Çöl şehirlerinden Karakorum'u merkez edindiler. Burada gıda stokları oluşturuyor ve bunları atlar için de hazırlıyorlardı. Türk ve Arap tüccarların mallarını satma istekleri durumunda malları elinden alınmakta, karşılıksız bırakmaları halinde ise değerinin üzerinde hediyeler almaktaydılar. Cengiz Han'ın sarayı beyaz yünden, ipek astarlı yüksek bir pavyondur. Girişte, ziyaretçilerin yemesine uygun gümüş bir masa üzerinde yiyecekler bulunurdu. Çadırın sonunda yüksekçe bir yerde alçak bir taht üzerinde Cengiz Han oturur ve çevresinde önemli yetkililer bulunurdu. Toplantılarda münakaşa, terbiyesizlik, abartı, hata ve hakana karşı yalan cezaya

³³ GÜNGÖR, a.g.e.,s.99.

³⁴ LAMB, a.g.e.,s.184-186

³⁵ LAMB, a.g.e.,s.159,160.

³⁶ LAMB, a.g.e.,s.62-66

müstahaktı. Tarhan ve tümen beyleri biraz daha rahat imkanlara sahiptiler ve kurultay'da bazı hakları vardı. Çok az söz alınır, han konuşmaya başladığı zaman tam bir sessizlik olur ve onun sözü üzerine asla söz söylenemezdi. Ziyaretçiler dava takdimlerinde diz çökmek zorundaydılar, pavyonun eşiğine ve çadırın iplerine dokunmaları yasaktı. Orduya takdim edildikten sonra hakanın izni olmadan ayrılamazlardı. Moğol yapısı tam bir askeri disipline göre tanzim edilmişti ve Hanın çadırı güneye bakardı.³⁷

8. Savaş Taktik ve Stratejileri

Temuçin'in ilk dönemlerde komşusu olan Keraitler, güçleri daha büyümeden Moğolları imha etmek istiyorlardı. Keraitler imhaya yönelik bir saldırıda bulundular. Bu savaşta Moğollar sayıca azdı ve aileleri de yanlarında bulunuyordu. Savaşı kazanma ihtimalleri yoktu. Geri çekilmeleri esnasında ise saldırı kaçınılmazdı. Emniyetle çekilmek için harp araç ve gereçlerini hareket alanında bıraktılar. Güvenilir, savaşçı bazı askerleri ise savaş bölgesinde tuttular. Gece pek çok yerde ateşler yaktılar, Keraitler bu durum karşısında ertesi günü beklediler. Moğol gücü ve aileler ise gece karanlığında süratle bölgeden uzaklaşarak mutlak bir imhadan kurtuldular. Keraitler, durumu anlayınca Moğolları takip için dağınık ve intizamsız bir şekilde ilerlediler. Moğollar bir boğazda atların tekli geçebildiği bir mevkide pusu kurmuşlardı. Bu mevkide Keraitler büyük bir imhayla güçlerini kaybettiler. Bölgede Moğol üstünlüğü kuruldu.³⁸ Moğollar sayısal olarak az oldukları için bazı zamanlar da savaştıkları ordunun mensuplarına haberler göndererek kendilerine katılmaları halinde hayatlarının bağışlanacağını vaat etmekteydiler. Özellikle Keraitler ile mücadelede bu yöntemden yararlanmışlardır. İlk dönemlerinde işgal ettikleri halka da itaatte olmaları halinde zarar görmeyeceklerini garanti etmişlerdi.³⁹ Güçlü hale gelince "*masumiyetin sonu*" olarak tanımlanan tarihi gerçek Moğolları da etkilemiş ve işgal edilen bölgelerin halklarına eman verilmemiş, toplu katliamlar ile işgal ettikleri bölgede etkileri yüzyıllarca sürecek derin hasarat yapmışlardır.

Moğolların Harizmlerle savaşında orduyu sevk ve idarede farklı stratejileri olduğu bilinmektedir. Harizmler, şehir savunması yaparken, Moğollar orduyu bölmeden bütün halinde tutmuşlar ve önlerine gelen şehirleri tek tek ele geçirmişlerdir. Ele geçirdikleri yerde ise uyguladıkları taktik halka güven vererek açığa çıkarmak ve takiben taş üstünde taş, gövde üzerinde baş bırakmamak şeklinde katliam yapmak şeklinde tezahür etmekteydi. Yalnız ordu için fayda sağlayacağı umulan sanat adamlarını kullanmaktaydılar.⁴⁰

Moğollar işgal ettikleri yere büyük hasar veriyorlardı. Halkın büyük kısmını kılıçtan geçiriyorlardı. Medeniyetin eseri olan birikimleri imha ediyorlardı. Özellikle kitapları yaktılar. Esir aldıkları insanları savaştıkları İslam orduları üzerine kendi askerleri önünde ilk olarak gönderdiler. Bu askeri taktikle Müslüman halkı ellerine bayraklar vererek savunma yapan kalelerin önüne sürüyorlar, kalelerden gelen ok yağmurları ile yine Müslüman ordulara esir Müslümanları öldürtüp son olarak sahaya kendileri girerek sonuç alıyorlardı.⁴¹ Bu taktiği

³⁷ LAMB, a.g.e.,s.94-98

³⁸ LAMB, a.g.e.,s.51,52.

³⁹ LAMB, a.g.e.,s.58-60.

⁴⁰ LAMB, a.g.e.,s.126,127,133.

⁴¹ GÜNGÖR, a.g.e.,s.113,114.

yüzyıllar sonra Napolyon, Avrupa savaşlarında uygulamıştır. işgal ettiği yerlerden ordular kurarak yeni ülkeleri işgal etmiş ve Fransız askerlerini en son cephede kullanmaya özen göstermiştir.⁴²

Moğollar ilerleme taktiklerine göre geride hiçbir hedef bırakmadan sürdürüyorlardı. Cuci bir seferde bir Türk komutan olan Timur Melik'in savunduğu ve nehrin ortasında yer alan bir şehri ele geçirmek ister. Nehre köprü olmadığından, Timur Melik'in ulaşım için bir filo da kurmuş olduğundan adaya ulaşmak güçtür ve uzun zaman mücadeleyi gerektirmektedir. Cuci, kuşatmayı bir komutana bırakarak yoluna devam eder. Moğollar, bölgede yer alan bütün halkı toplayarak nehrin ortasında yer alan kaleye taş döşeyerek ulaşmak isterler. Karşılıklı mancımıkla yapılan uzun bir savaştan sonra kale komutanı kaleyi bir gece tahliye etmek zorunda kalmıştır. Kuşatmada kaleye ve sallara yalnız taş güller değil ateş dolu küpler, yanmış kükürt veya Katay topçularının kendilerine mahsus maddelerle dolu fiçileri atıyorlardı.⁴³

Moğolların kendilerine direnen şehirleri ortadan kaldırmaya yönelik bir diğer uygulaması Ürgenç şehri uygulamasıdır. Burada halkın uzun süre direnmesi sonucunda şehir ele geçirilir. Moğollar, şehrin yakınından geçen nehrin yönünü şehre akıtarak , yıkıntıların da su altında kalmasına neden oldular. Bu şekilde kılıçtan kurtulanların açlığa terk edilmeleri isteniyordu. Cengiz Han'ın fethedilen yerler ile ilgili; *"Benim tarafımdan özel bir emir olmadıkça düşmanlarıma merhamet göstermenizi men ediyorum. Böyle kafalara vazifelerini öğretecek olan ancak şiddettir. Fethedilen bir düşman, itaat edilen bir düşman değildir. O, daima yeni hükümdarına lanet edecektir."*⁴⁴ dediği rivayet edilir. Nitekim, Merv, Herat ve Semerkant'in başına gelenler bu görüşü doğrulayan hadiselerdir.

9. Moğolların Dağılımları:

Moğolların birlik ve gücü; XIII. yüzyılın ikinci yarısında zayıflamış, merkezi Moğol hâkimiyetinde meydana gelen parçalanmaları takiben Cengiz Han'ın torunları arasındaki iç savaşlar başlamıştır. Abaka, Argun, Gazan ve Olcaytu zamanlarında İlhanlılar; Azerbaycan hâkimiyeti için Kafkaslar'da Altın Orda, Horasan hakimiyeti için de doğuda Çağataylılar ile mücadele etmişlerdir. Bu iki hanlık zaman zaman ciddi istila teşebbüsleriyle İlhanlılar'ı daima tehdit altında tutmuştur. Yakınoğu'da Altın Orda-Memlûk ittifakı İlhanlılar'ın dikkatini tek bir tarafa yönlendirmesine mani olmuştur. Orta Asya'da ise Ögedey'in torunu Kaydu ile Büyük Han Kubilay arasında şiddetli savaşlar olmuştur.

Moğolların, Anadolu'ya yönelmeleri burada büyük tahribata sebep olmuş, Batı Anadolu'da etkileri kısmen az olduğundan bu bölgede Moğollara karşı bir direniş olurken, Orta Anadolu'da Moğollar ile işbirliği yapılarak etkilerinin zayıflatılması ve Moğolların dönüştürülmesi ön plana çıkmıştır.⁴⁵ Anadolu'da etkinlikleri süresince Anadolu'daki önemli katkılarından biri İzmir'in ele geçirilmesidir.

⁴² Fahir ARMAOĞLU, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1997,s.50-55.

⁴³ LAMB, **a.g.e.**,s.122,123.

⁴⁴ LAMB, **a.g.e.**,s.152,153

⁴⁵ ALİCAN, **a.g.e.**,s.218,219.

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Altın Orda ve Çağatay devletleri de hızlı bir Türkleşme sürecine girerken, Çağatay Hanlığı 1380'lerden itibaren Emir Timur'un nüfuzunu tanımaya başlamıştır. Altın Orda ise 1380 yılında Mamay'ın Kulikov sahasında Ruslar'a karşı uğradığı yenilgi ve Toktamış'ın Timur'dan aldığı darbenin ardından iyice zayıflamıştır. Moğollar XIV. yüzyılın ikinci yarısında Batı Asya, Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da Türkleşme sürecine girerken Uzakdoğu coğrafyasında kendilerini Çin kültürünün cazibesine teslim etmişlerdir.⁴⁶

Moğollar, batıya doğru genişleme alanında daima Türklerle karşılaşmışlar, Türk ülkelerinde büyük tahribatlar yaparak buraları kontrolleri altına almışlardır. Ancak kurulan siyasal yapıda ve devlet organizmasında çoğunluğun Türkler olması kısa zaman içerisinde Moğolların Türk kültürü içerisinde erimesine, Türkleşmesine ve medenileşmesine sebep olmuştur. Nitekim XV. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Altınordu ve Çağatay devletlerinde günlük hayatta kullanılan birkaç kelime ve Cengiz Han'a dayanan han şecereleri dışında Moğolluk namına bir şey kalmamıştı.⁴⁷

10. Bıraktıkları Etkiler:

Moğolların etkileri oldukça yakıcı olmuştur. İslam ve Türklük dünyası alt üst olmuş, insanlar kitleler halinde katliama tabi tutulmuş, iktisadi hayat çökertilmiş, zorunlu göç ile büyük kitleler yerinden edilmiştir.⁴⁸ Moğol istilası sırasında Maveraünnehir, İran, Irak ve Anadolu şehirleri büyük zarar görmüş, kaynakların rivayetlerine göre milyonlarca insan öldürülmüştür. Tarihçiler arasındaki yaygın kanaate göre İslam tarihinde Moğol istilası ile mukayese edilebilecek başka bir felaket yoktur. Moğollar İslam kültür ve medeniyetini çiğneyip tahrip etmişler ve İslam ülkelerini harabeye çevirmişlerdir. Mescitler ahır haline getirilmiş, İslam kültür mirasına dair kıymetli eserler yakılmış veya kültürel hazineler olan kitaplar ve bilimsel çalışmaları nesilden nesile aktaracak kaynaklar nehirlerle atılmıştır. Bu istilayı bizzat yaşamış kişilerle görüşen Ortaçağ'ın en güvenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esir, Moğol (Tatar) istilasının insanoğlunun tarihte maruz kaldığı en büyük felaket olduğunu ve bu korkunç musibetin asla başka bir istilayla karşılaştırılamayacağını yazmıştır.⁴⁹ Carnegie Enstitüsü Küresel İklim Bölümü tarafından tarihte yaşanan önemli olayların iklim üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu etkilerden birine Moğolların sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Moğolların yapmış olduğu toplu katliamlar sonrası büyük coğrafi sahalar ekilemediğinden ormanlaşma sonucunda atmosferde normalin üzerinde fazla olarak 700 milyon ton karbon temizlenmesi ile soğuma düzeyi artmıştır. Bu topraklar ünlü seyyah İbn'i Battuta'nın anılarına göre bir yüz yıl sonra bile normalleşmemiştir.⁵⁰ Moğolların yönetiminde, insanın herhangi bir değeri yoktu. Bunun için arazileri boş hale getirmek ve buralarda at yetiştirmek insanın yaşamasından daha önemliydi.⁵¹ Moğollar başarılarını süvari birliklerine borçlüydü. At, bir savaş aracı olarak Moğolları mobilize eden en önemli araçtı.

⁴⁶ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.228.

⁴⁷ ALİCAN, a.g.e.,s.214.

⁴⁸ ÖZDEMİR, a.g.m.,s.22

⁴⁹ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.228

⁵⁰ ALİCAN, a.g.e.,s.18

⁵¹ LAMB, a.g.e.,s.87

Moğollar, işgal ettikleri bölgede büyük korku ve ümitsizlik oluşturlardı. Esir olanlar, evinde oturup akıbetini bekleyenlerden daha sakindi. Reisler ve asiler işbirliği yapmak zorundaydılar. Aksi halde kılıçtan geçirilirlerdi. Şehirler hileyle ele geçirildikten sonra yapılan katliamlardan kurtulanlar kendilerini ölümlerinin altında saklamaktaydılar. Moğollar bunu öğrendikten sonra ahalinin kafasını gövdesinden ayırmaya başladılar.⁵²

Türk dünyasının etnik yapısı kökünden yıkılmış, Uygur, Karluk, Kıpçak gibi Türk kavimleri parçalanıp Moğol topluluklarının alt tabakalarını oluşturmuş, Irak bölgesi siyasal ve kültürel üstünlüğünü kaybetmiştir. Yalnız Memlük Türkleri sayesinde Mısır ve Suriye daha az zarar görmüş, pek çok Türk boyu İran üzerinden Anadolu'ya göçmüştür. Yeni gelen kalabalık kitleler, uçlara doğru çekilip Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp Türkmen beyliklerinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Türkmen kitlelerinin yanı sıra memleketleri yakılıp yıkılan pek çok İranlı da Anadolu'ya sığınarak Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiş ve bu gelişmeler, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu şehir hayatını İran kültür sahasının tesiri altına almıştır. Öte yandan bütün Yakındoğu'da göçebe kültür ağırlık kazanmış; Türk- Moğol giyim tarzı Moğol hakimiyetine girmeyen Suriye ve Mısır gibi ülkelerde dahi taklit edilmiştir. İstilanın meydana getirdiği karanlık tablo toplumun psikolojisini derinden etkilemiş, bu etki insanlarda dünyevi hayattan kaçış şeklinde tezahür etmiştir. Moğollar'ın zulüm ve baskılarına maruz kalan halkın mistik eğilimleri yoğunlaşmış, bu durum İslam dünyasında akli ilimlerin gerilemesine yol açarken dini-tasavvufi hareketlerin güçlenerek gelişmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır.⁵³ Moğollar büyük bir medeniyet inşa etmiş olan Türk ülkelerini tahrip etmekle son bin yıldaki güçler dengesinin Doğu dünyası aleyhine değişmesine sebep olmanın yanında aynı zamanda Türkistan'daki Türk varlığının bölünmesi ve siyasal etki alanının değişmesi ile Rusların bölgeye egemen olmasının da yolunu açmışlardır. Bilimsel gelişmeler de incelendiğinde doğu dünyasında 13. asırdan itibaren bilginin üretime dönüşme zenginliğinin ve inovatif düşüncenin zayıfladığı, ticari gücünü kaybettiği bilinmektedir.⁵⁴

Sayıları egemen oldukları Türk nüfusa göre oldukça az bir toplum olan Moğollar⁵⁵ kısa zamanda çok daha kalabalık kitlelere hükmetmişlerdir. Moğol hakimiyeti, özellikle ilk yarım asırdaki sayıları milyonlara ulaşan toplu öldürmeler ve tahrip döneminden sonra Yakındoğu'da bazı olumlu izler de bırakmıştır. İlhanlı hâkimiyetinin merkezi olan Azerbaycan'da Gazan Han zamanında Ucan ve Şenbigazan, Olcaytu döneminde Rab'ireşidi ve Sultaniye gibi yeni yerleşim merkezleri kurulur. Bunun yanı sıra Tebriz ve Meraga gibi İlhanlı hükümdarlarının devamlı temas halinde buldukları büyük şehirlerde önemli imar faaliyetleri yürütülmüş, İran tarih yazıcılığının en büyük eserleri İlhanlı sarayı ile irtibatta olan tarihçiler ya da bu devletin hizmetinde çalışan bürokratlar tarafından kaleme alınmıştır. İlhanlı vergi ve maliye usulü bu coğrafyada daha sonra kurulan mahalli idareler tarafından benimsenmiştir. Ön Asya'dan Çin'e kadar bütün toprakların bir tek devletin sınırları içerisinde birleştirilmesi, doğu-batı ticaretinin

⁵² LAMB, a.g.e.,s.147,150,151.

⁵³ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.228

⁵⁴ Osman YALÇIN, "Son Bin Yılda Doğu ve Batı Medeniyetlerinin İktisadi Yapılarının Değişimi Üzerine Bi Deneme" , **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 5 Issue 5, p. 281-324, October 2012,s.283.

gelişmesi ve Çin kültürünün Yakındoğu'ya taşınması için zemin hazırlanmıştır. Bu dönemde pek çok eser Çince'den Farsça'ya çevrilmiş, başta minyatür olmak üzere güzel sanatlar alanında gelişmeler olmuştur. Moğol hükümdarları astronomi ilmine ilgi duymuşlar ve bu yöndeki çalışmaları teşvik etmişlerdir. İslam dünyasının en büyük rasathanelerinden biri olan Meraga Rasathanesi'nin yanı sıra Tebriz'de de bir rasathane kurulması bu dönemde gerçekleşmiştir.⁵⁶ Anadolu'ya ilgileri Timur döneminde de devam etmiş ve burada Osmanlı İmparatorluğunun bir süre fetret devri yaşamasına vesile olmuştur. Bu dönemde Anadolu'da büyük zulümler yapılmış, halk büyük bedeller ödemiştir. Dönemin yaklaşımı, *"Bizim anamız ağlayacağına varsın onların anası ağlasın."*⁵⁷ olmuştur. Bu durum Anadolu'dan Rumeli'ye göçe zemin hazırlamıştır. *"Bir mezhepte imamı Timurlenk olanın peygamberi de elbette Cengiz olur."*⁵⁸ sözü dönemin halkının bakışını göstermesi ve yapılan tahribatı göstermesi bakımından anlamlıdır. Cengiz Han'ın ölümüne yakın bir zamanda yaptıklarını sorguladığı ve bir İslam alimine, *"Benden sonra gelenler döktüğüm kandan dolayı bana lanet edecekler mi?"* sorusunu sorduğu bilinir. Hareketinin iyi olup olmadığını düşünmeden çok insan öldürdüğünü itiraf ettiği bilgisi bulunmaktadır. Cengiz Han, istediği her şeyi gücüyle ve savaşla aldı, çünkü başka bir şey bilmiyordu. İstemediğini ise ne işe yarmayacağını bilmediğinden imha etti.⁵⁹

Şüphesiz Moğollar ile Türkler işgallerden bir süre sonra ortak bir kültür oluşturmuşlardır. Ne var ki bu süreç onlarca yıl içinde mümkün olduğundan, kaotik dönemde Türk medeniyeti tarihinin en önemli üç yıkımından birini yaşamıştır. Diğerleri ise Haçlı Seferleri ile emperyalizmin bıraktığı olumsuzluklardır. Moğolların, yıkıcı etkilerini yüzlerce yıl sonra bile tam olarak telafi etmek mümkün olmamıştır. Bilginin üretime dönüşmesi döngüsünde önemli kayıplar yaşanmıştır. Bu kayıplar tek başına Moğolların etkin olduğu dönemdeki icraatlarına bağlanmasa bile konu; politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, inovatif ve demografik olarak incelendiğinde etkileri olduğu değerlendirilmektedir.

11. Günümüzde Moğollar:

Moğollar, XVI. yüzyıldan sonra anayurtları olan Moğolistan topraklarında muhtelif kabile ve kabileler federasyonu halinde çok defa birbirleriyle savaşarak yaşamaya devam ettiler. Kuzey Çin'deki Moğollar 1691'den itibaren Çin'in hâkimiyeti altına girdiler. Bu durum 1921'de Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar devam etmiş 1992 yılında bugünkü Moğolistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Coğrafi olarak yaşam alanı oldukça sınırlı olan bölgede kilometre başına düşen insan sayısı ile dünyanın en ıssız yeri olarak bilinmektedir.

Bugün Moğolistan Cumhuriyeti'nin yanı sıra Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Mançurya, Tibet ve Afganistan'da da az miktarda Moğol yaşamaktadır.⁶⁰ Günümüzde Rusya ve Çin arasında Doğu ve Orta Asya bölgesinde yer alan bir ülke olup

⁵⁵ GÖMEÇ, a.g.m.,s.6

⁵⁶ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.228

⁵⁷ ÖZDEMİR, a.g.m.,s.30

⁵⁸ ÖZDEMİR, a.g.m.,s.30

⁵⁹ LAMB, a.g.e.,s.170,171,194.

⁶⁰ ÖZGÜDENLİ, a.g.e.,s.228

1.564.116 km² alanda yaklaşık %10'u (320.000 vivarında) Türklerden oluşan toplamda 3.200.000 insan yaşamaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısının son çeyreğinde Türkiye'nin Türkistan'a olan ilgisinin artması ile iki millet arasında dostluk köprüleri kurulmuş, dostane ilişkiler hemen her alanda işbirliğine dönüşmüş olup her iki devletin gösterdiği hassasiyetle büyük mesafeler elde edilmiştir.

SONUÇ

Moğollar, Orta Asya'da Çin sınırında küçük bir kabile olarak ve daha ziyade orman işleri ile meşgul olarak varlıklarını sürdürmüş, bölgede Türklerin batıya doğru ilerlemeleri sürecinde zaman zaman bölgesel etkinlik kazanmışlardır. Coğrafi şartların zorlaması ve Çinlilerin tesiri ile Türklerle doğru bir hareketlenme ile zaman içinde Türk kültürü içinde yer edinmeye başlamışlardır. Bu dönemde Tatarlar ile siyasal birliktelikler içinde bulunmuşlar ve 10-12'nci asırlarda siyasal olarak varlıkları daha belirginleşmiştir.

Timuçin olarak bilinen ve 1206 Büyük Kurultayı ile Cengiz Han adını alan en büyük hükümdarları döneminde kabile yapısından imparatorluğa dönüşen büyük bir güç olmuşlardır.⁶¹ İbn'i Haldun'un devlet tasvirine uygun olarak kısa zamanda büyüyen ve büyük bir coğrafyaya hükmeden Moğollar bu büyük imparatorluğu milli olarak sürdürmelerine nüfusları elvermemiştir. Pek az Moğol toplumu asıl anayurtlarına geri dönmüş ve eski yaşamlarını sürdürmüştür.

Moğollar tarihte göründükleri zaman diliminden itibaren teşkilat ve yönetim olarak Türklerden etkilenmişlerse de Türklerin içinde varlıklarını kaybettikleri zamana kadar kendi kültürel yapılarını korumuşlardır. Türklerin, centilmenlik, düşmana ve sivil halka karşı olan hareket tarzlarından istifade etmeyi uzun süre tatbik edememişlerdir. Özellikle tahrip edici yönleri ön plana çıktığından ele geçirdikleri coğrafyada kalıcı olamamışlardır.

Moğollar, yüksek medeniyetlere hükmetmenin ancak bu medeniyeti ortadan kaldırmak ile mümkün olduğu prensibiyle ilk dönem sert tedbirleri içeren işgaller yapmışlardır. Ne var ki zaman içerisinde düşman olarak tanımladıkları yüksek medeniyeti ortadan kaldırmak yerine bu medeniyetten yararlanmanın daha doğru olduğuna yönelik kanaatleri oluşmuş, katliam ve imhanın çözüm olmadığına olan inancın sonucu olarak yönetim anlayışlarında değişimler başlamıştır. İşgal edilen ilk ülkelerden sonra, zaman içerisinde yerel güçlerin ve devletlerin Moğollara olan korkusu direnişe dönüşmüştür. İşgalcilerin yüksek medeniyetleri takdiri, işgal edilen ya da planlanan yerlerin de zamanla direniş başlatması her iki toplumu birlikte yaşamaya sevk etmiştir.

Sonuç olarak Moğollara yönelik yapılabilecek bir tespit de, askeri güç ile işgal ettikleri toplumların kültürel işgallerine uğramışlar ve tarih sahnesine büyük bir güç olarak çıkışlarının

⁶¹ LAMB, a.g.e.,s.62

üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden asabiyetlerini kaybetmişler ve başta Türk kültürü olmak üzere egemen oldukları coğrafyada erimeye maruz kalmışlardır.

KAYNAKLAR

- Ağaldağ, Selahattin, *Moğol Devleti*.
- Alican, Mustafa, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Gömeç, Saadettin, “Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu”, *Çingiz Kahan ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri Uluslararası Sempozyumu, 7-8 Aralık 2006* İstanbul.
- Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, 5. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- İter, Tankut, Gizlenen Türk Tarihi, *Güncel Gastroenteroloji* 19/4, Aralık 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi.
- Lamb, Harold, *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, Tutku Yayınları, Ankara 2011.
- Somel, Gözde, *Moğol Devleti ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşlarında Liderliğin Rolü*
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, *İslam Ansiklopedisi*.
- Özdemir, H. Ahmet, “Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Yükseliş Dönemi'nde Anadolu'da Moğol Algısı”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:30, Konya.
- Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi*, (?), Ankara, 1986.
- YALÇIN, Osman, "Son Bin Yılda Doğu ve Batı Medeniyetlerinin İktisadi Yapılarının Değişimi Üzerine Bir Deneme" , **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 5 Issue 5, p. 281-324, October 2012.